

næsten hver en landsby på Falster, som hun havde hjulpet med hvid magi. Endelig opremsede hun nogle andre kvinder, som fanden havde udpeget som hekse.¹⁰⁸ Blandt disse var Anne Kruses fra Ulslev tæt på Hasselø og Anne Palles fra det nordlige Falster (se kortet side 13). De blev også forhørt på slottet. Her var det, at Hasseløs foged Hans Stange blev angivet eller udlagt, som man kaldte det. Han skulle have været trommeslager, når heksene samledes.¹⁰⁹ Trommeslagerne havde en højere rang end almindelige hekse indenfor troldfolkenes verden.¹¹⁰

Anne Kruses bekendelse blev ikke gentaget, da hun blev forhørt ved Falsters Sønder herredsting, som også var fogeden Hans Stanges hjemting. Til gengæld nævnte Anne Palles fogeden på to følgende tingdage den 27. september og 4. oktober, da hun blev forhørt ved sit hjemting i Falsters Nørre herred. Udlæggelsen af fogeden faldt helt uden nogen uddybninger af nogen art og lød første gang:

"Hans Stang af Hasselø var deres trommeslager, trommen var sort såvel som trommestikkerne".

Ugen efter sagde hun, at:

*"Fanden passer på en hver især, og Hans Stange som er foged, havde og fanden hos sig".*¹¹¹

Dermed var opmærksomheden henlédt på den gamle foged på Hasselø.

Trolddomssagen mod Hans Stange

Den 8. december 1692 var der tingdag ved Falsters Sønder herredsting.¹¹² Denne dag var ikke helt almindelig, for ikke mindre end 16 bønder fra Hasselø var mødt op for at vidne om deres foged Hans Stange. Forinden havde fogeden og bønderne modtaget et kaldsbrev, det vil sige en stævning, som blev læst for dem af to kaldsmænd. Kaldsmændene var to husmænd, hvoraf den ene i øvrigt

¹⁰⁸ Se retssagerne mod Karen Gregers samt mod Anne Palles og Anne Kruses, der nævnes nedenfor, i J. C. Jacobsen: *Den sidste Hexebrænding i Danmark 1693*. København 1971 pp. 3-25

¹⁰⁹ Falsters Sønder herreds tingbog den 8. december 1692 (bilag A: Trolddomssagen mod Hans Stange).

¹¹⁰ Se Gustav Henningsen: *Heksejægeren på Rugård*. Herning 1991 pp. 30ff.

¹¹¹ Falsters Nørre herreds tingbog den 27. september og 4. oktober 1692. *Den sidste Hexebrænding i Danmark 1693* pp. 12 & 14.

¹¹² Alle oplysninger i afsnittet stammer, med mindre andet er anført, fra Falsters Sønder herreds tingbog den 8. december 1692 (Bilag A: Trolddomssagen mod Hans Stange).

var Mikkel Hansen Kaare, som året efter skulle blive Hans Stanges efterfølger som foged. Ingen af de to kaldsmænd vidnede selv mod fogeden.

Kaldssedlen var udformet ugen før af Casper Ernst Møller, som var ridefoged over det kongelige gods på Falster. Kaldssedlen var stilet til sognefogeden i Væggerløse sogn. Ridefogeden ville have "samtlige bo- og husmænd"¹¹³ til at møde op tillige med fogeden Hans Stange. Bomand var datidens udtryk for en gårdmand. Det var dog ikke alle gårdmænd og husmænd, der vidnede. Blandt gårdmændene manglede ud over fogedens to sønner Mikkel og Anders, der naturligvis ikke kunne vidne mod deres egen fader, to andre. Der manglede desuden to husmænd foruden kaldsmændene. Hvad grunden var til deres udeblivelse, må forblive en gåde.

Ud over bønderne på Hasselø var også troldkvinden Anne Palles fra Nordfalster til stede, da hun havde udlagt fogeden. Anne Kruses, den anden troldkvinde, var død i mellemtiden.

Ridefogeden Casper Ernst Møller indledte med at motivere indkaldelsen af vidnerne:

*"Eftersom Hans Stange foged på Hasselø, af Anne Kruses af Ulslev nu nyligen bort død, og Anne Palles fra Taaderup i den holden eksamen på Nykøbings slot, så og dernæst af Anne Palles til Nørre Herredsting er beskyldiget for trolddom og at have været trommeslager for dennem udi deres forbandede samkvem, der foruden også rygte af en og anden, om hannem for hekseri går i svang [florerer], så er ikke aleneste, at få den rette sandhed at vide, til videre sagens oplysning efter høj øvrigheds befaling, samtlige Hasselø mænd efter kaldssedlens videre formelding til Sønder Herredsting til i dag hid stævnet at vidne deres sandhed hvis dennem om for bemeldte Hans Stanges liv og levnedforhold, er bevidst, mens også forskrevne Anne Palles hid stævnet at forklare hendes tilforn om Hans Stange gjorde bekendelse."*¹¹⁴

Efter sin indledning bad ridefogeden dommeren om, at mændene "en efter en"¹¹⁵ måtte tages i ed og forhøres. Dette blev efterkommet. Den første var gårdmanden på den gård, som havde nummer 1 i matriklen og i jordebogen, men ellers kan der ikke iagttages nogen logik i vidneudsagnenes række-

¹¹³ Falsters Sønder herreds tingbog den 8. december 1692 (Bilag A: Trolddomssagen mod Hans Stange).

¹¹⁴ Ibid. Ordforklaringer bygger overalt på *Ordbog over det danske Sprog*. København 1919ff.

¹¹⁵ Ibid.

følge, og det kan tænkes, at bønderne selv meldte sig på skift. I hvert fald var det de første vidneudsagn, som indeholdt egentlige anklager mod fogeden.

Peder Krøl i gård nr. 1 bekendte:

*"at rygte om Hans Stange har han hørt at være en troldmand for mange år".*¹¹⁶

Derefter var det Hans Stanges brodersøn, skipper Hans Boesens tur. Han havde ikke bare hørt rygter om sin farbroder:

"Hans Boesen bekender, at for 13 år siden da han tænkte på den ene side af hans hus, tilskikkede Hans Stanges kone uden nogen begæring ved deres tjenestepige Johanne Hansdatter, som nu er gift med Mads Slatting af Marrebæk, tvende langhalmes kærve til for nævnte Hans Bosen. Hvilke tvende kærve han annammede, og 2 eller 3 dags tider efter han ville bruge langhalm og opløste båndet på kærven, faldt et æg ligesom et hønseæg at se midt i kærven imellem begge båndene der ud af. Da råbte han til manden, som sad på taget at tækket ved navn Laurs Falmer, og bad han, han ville se hvis sig tilråd med ægget, som således midt udi kærven. Hvor på Laus Falmer så ned på loftet og spurgte han Hans Boesen, ad hvor er det kommet fra? Da bad Hans Bosen om han kan gætte det? Da sagde tækkemanden nej, det kan jeg ikke. Da sagde Hans Boesen, da skal jeg sige dig det, det haver min farbroder Hans Stanges kone skicket mig. Derpå sagde tækkemanden, jeg vil sige dig, tag det ikke. Jo vil jeg så, sagde Hans Bosen og tog ægget og lagde det hen på stænget¹¹⁷ på foder, indtil hans kone kom hjem, og da sagde han hende af dette og skik hende ægget, hvilket hun straks slog i stykker. Da befandtes det lige som et andet æg. En par timers tid derefter bekom Hans Boesen ligesom en kny og gysning med kulde udi kroppen, som holdt den nat over til om morgenen. Da han ville sætte en stige til taget at rykke på huset, befandt han sig så kraftesløs, at han kunne intet komme op af stigen. Derefter ville han forsøge at hugge på overtræerne, da befandt han, at hånden var magtesløs og kunne ikke føre øksen til brug. Hvor over han gik med samme svaghed i 3 eller 4 ugers tid, og så behæftet, at han ikke kunne få begge hans arme op til hovedet med sine hænder at tage en hat eller hue af. Kunne ikke heller have den magt at sidde, og hvor han skulle ligge, da måt-

¹¹⁶ Ibid.

¹¹⁷ Et stænge er ifølge Ordbog over det danske sprog et stald- eller udhusloft dannet af et lag af løse stænger til opbevaring af hø, halm og sæd.

te han lægge sig på sin bug og ansigt og sprede hænder fra sig, så at andre ofte måtte hjælpe ham op igen... ”¹¹⁸

Hans Boesen fortsatte med at begrunde, hvorfor han havde ”tanke”¹¹⁹ til Hans Stange. Det vil sige hvorfor han mente, at smerterne stammede fra ægget. Hans Stange havde nemlig lovet Hans Boesen en ulykke 10 år tidligere ved et barsel hos en anden gårdmand:

”På for meldte barsel begærede Hans Stange af Hans Boesen, at han ville hugge for hannem på et hus i Væggerløse. Men Hans Boesen svarede, han kunne ikke, fordi han var i en anden mands arbejde, og som Hans Stang ideligen anholdte, svar, Hans Boesen derpå han kunne ikke. Der over lovede Hans Stange hannem en ulykke for, og sagde Hans Stange samme tid, jeg siger dig det, jeg sidder her på dette sted. Du skal se på og fornemme og tage på. Så bad Hans Boesen de hos seende nemlig værten Hans Slagter og Jeppe Jensen Væver i Gedesby, som begge endnu lever, at de vil drage det til minde... ”¹²⁰

Derefter kom Hans Stange til orde:

”Hans Stange nægtede det alt forskrevne i højeste måde ej at være sandfærdigt.”¹²¹

Andre kommentarer havde han ikke. Det sidste, ridefogeden spurgte Hans Boesen om, var, hvad det var for et rygte, Hans Stange havde. Hertil svarede Hans Boesen, at han i lang tid havde haft et ondt rygte. Da han herefter blev spurgt, om indholdet i det onde rygte, henviste han til sin historie og den tanke om fogeden, han havde haft.

Det næste vidne var den gårdmand, der havde holdt barslet. Han bekræftede i et og alt Hans Boesens historie vedrørende barslen hos ham. Derudover tilføjede han, at det:

”meste ved 30 år haver hørt et ondt rygte om Hans Stange, mens vil ikke sige hvor udi det onde består, enten det var trolddom eller papisteri.”¹²²

¹¹⁸ Falsters Sønder herreds tingbog den 8. december 1692 (Bilag A: Trolddomssagen mod Hans Stange).

¹¹⁹ Ibid.

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ Ibid.

¹²² Ibid. Papisme er et andet udtryk for katolicisme.

Den næste i rækken var søn af Hans Stanges søster og hed Jens Hare. Hans broder, Hans Hare, var død året i forvejen, idet han var faldet ud af sin ege, det vil sige de udhulede bøgestammer, som bønderne transporterede sig til og fra øen i.¹²³ Den afdøde broder blev imidlertid inddraget af ridefogeden i hans spørgsmål til Jens Hare:

*"Jens Hare blev tilspurgt, hvad rygter Hans Stange havde? Særdeles om salige Hans Hare, om han havde ikke mening om Hans Stange at have forgjort hannem den tid, at Hans Hare slog Hans Stange under øret? Svarede hvad rygter angår siger han, at Hans Stange altid havde et ondt rygte, om Hans Hare som hans broder sagde han, at den salige mand havde de tanker, at Hans Stange tilføjet hannem den store smerte og skade udi hans hånd og arm."*¹²⁴

Herefter var det tid til, at Jens Hare kunne fortælle om sine egne erfaringer med morbroderen:

*"for sig selv kunne han sige det at have mistanke om hans morbroder Hans Stange i det, han har haft stor skade på sine bæster og kvæg af årsag, at Hans Stange pløjet hannem for nær af et stykke jord, som Jens Hare drev tilbage igen. At Hans Stange truede hannem med de ord, ve, jeg siger dig det. Du skal holde et syfte tilbage, ydermere sagde til hannem, så som Jens Hare havde gode og stærke plovbæster og vel drivendes. Est du så trasig [trodsig], stiv og vel drivendes og kan så drive, ve du, du skal holde et syfte tilbage. En 14 dags tid derefter miste han 5 kær i fuld græs og så hvert år miste der efter både kvæg og får."*¹²⁵

Her fandt Hans Stange dog anledning til at tage til genmæle:

*"Hans Stange svarede dertil, at den liden af pløjen var ikke umage værd at tale om. Holdt sig ellers uskyldig ej udi ringeste måde at have hannem eller nogen tilføjet nogen skade. Så han ej heller kunne"*¹²⁶

Efter Jens Hare kom den sidste bonde frem, som havde konkrete anklager. Det var gårdmanden Jeppe Clausen:

¹²³ Kirkebogen for Væggerløse sogn den 22. juni 1691 (Bilag E: Optegnelser i Væggerløse kirkebog).

¹²⁴ Falsters Sønder herreds tingbog den 8. december 1692 (Bilag A: Trolddomssagen mod Hans Stange).

¹²⁵ Ibid. Det er ikke lykkedes mig at finde en oversættelse af ordet syfte, men af sammenhængen fremgår det, at det refererede til et mindre stykke jord.

¹²⁶ Ibid.

*"Jeppe Clausen blev tilspurgt, hvad rygte Hans Stange havde? Svarede, at Hans Stange altid havde et ondt rygte, så længe han kunne mindes, om trolddom. Vider tilspurgte hannem, om Hans Stange havde bevist noget trolddom imod hannem? Hvortil han svarede nej. Dog alligevel havde mistanke om hannem i det af årsag, den tid Hans Stange skulle tage 6 stykker får af 12 stykker for Hans Andersen i Nykøbing, tog Hans Stange og vejede, hvilke de bedste var. Hvorimod Jeppe Clausen modsatte sig imod og sagde til Hans Stange, I gør ikke ret der udi, at I udbeder og tager de bedste får. Hvortil Hans Stange svarede med en trussel, hvem skulle ikke både af denne strid og derefter miste de deres får og kunne ingen holde."*¹²⁷

Denne bekendelse blev ikke medtaget, da sagen blev opsummeret forud for dommen den 2. marts 1693.¹²⁸ Måske fordi det kun var en "mistanke".

Ingen andre havde konkrete anklager mod fogeden. De havde kun hørt rygter. Disse 11 bønders bekendelser blev den 2. marts 1693 opsummeret således:

*"de andre Hasselø mænd vidne og udsiger, at de så længe de kan mindes haver det hørt af andre, at Hans Stange var en troldmand, mens ikke over hannem beviser at have gjort nogen trolddomsstykker, eller noget tilføjet og skadet"*¹²⁹

Hans Stange kom endnu en gang, da alle havde fremført deres vidnesbyrd, med en benægtelse af, at anklagerne og rygterne skulle være sande.

Til sidst var det troldheksen Anne Palles tur til at vidne. Hun havde jo sagt, at han var trommeslager for dem og havde fanden hos sig. Men nu, da hun blev konfronteret med Hans Stange, var hun noget mere tilbageholdende. Hun sagde blot, at:

*"hun havde hørt det af Anne Kruses, at han har været en troldmand, og trommeslager. For sig selv kunne hun ikke sige dette."*¹³⁰

---

¹²⁷ Ibid.

¹²⁸ Falsters Sønder herreds tingbog den 2. marts 1693 (Bilag A: Trolddomssagen mod Hans Stange).

¹²⁹ Ibid.

¹³⁰ Falsters Sønder herreds tingbog den 8. december 1692 (Bilag A: Trolddomssagen mod Hans Stange).

Det var jo let at sige, da Anne Kruses nu var død!

Derefter bad både ridefogeden og Hans Stange om, at der måtte udstedes et tingsvidne.

Den 19. januar blev Hans Stange igen stævnet til Falster Sønder herredsting. Her blev han konfronteret med ridefogedens "*skriftlige indlæg og påstående*",¹³¹ som desværre ikke kendes. Hans Stange bad dog endnu en gang om et tingsvidne og om lejlighed til at svare på ridefogedens indlæg. Det må siges at være blevet bevilget, for sagen blev først optaget til doms seks uger senere.¹³²

Den 2. marts blev dommen så afsagt af herredsfogeden Peder Hansen og hans meddomsmænd. Både Hans Stange og ridefogeden bad om, at også den blev beskrevet i tingbogen. Efter en opsummering af vidnernes svar, hvor Jeppe Clausens bemærkninger om udpantningen som nævnt manglede, bad ridefogeden om en dom i overensstemmelse med Danske Lovs pagina 863 10. artikel.¹³³ Den lyder:

*"Hvo som bruger nogen galne indbildede Konster med Forsæt at ville forgjøre og skade een anden, have sin Hovedlod forbrut; Og er det Mands-Person, da straffis hand med Jern og Arbejd paa Bremmerholm, eller andet saadant Stæd, sin Livs Tid; Er det Qvindis-Person, straffis iligemaade i Spindehuset."*¹³⁴

Her efter fremlagde Hans Stange et modindlæg, kaldet et gensvar, der heller ikke kendes, men blev opsummeret således:

*"Hans Olsen Stange fremlagde for retten et indlæg mod ridefogeden, og det vidtløftig udi sin mening indeholder, at der ej så god forklaring og bevislighed er gjort, som ske burde, og der udi sig beråber uskyldig at være, og der udi sig formener for Hus- og Ridefogedens tiltale fri at være"*¹³⁵

Derefter blev dommen afsagt:

¹³¹ Falsters Sønder herreds tingbog den 19. januar 1693 (Bilag A: Trolddomssagen mod Hans Stange).

¹³² Ibid.

¹³³ Falsters Sønder herreds tingbog den 2. marts 1693 (Bilag A: Trolddomssagen mod Hans Stange).

¹³⁴ V. A. Secher: *Kong Christian den Femtis Danske Lov*. København 1891.

¹³⁵ Falsters Sønder herreds tingbog den 2. marts 1693 (Bilag A: Trolddomssagen mod Hans Stange).

”Efter tiltale, gensvar og denne sags beskaffenhed, da er herpå således for retten kendt og afsagt, at efterdi det Hans-Olsen Stange ikke så lovlig som ske burde er overbevist endnu, at han haver gjort nogen trolddomsstykker, hvorfor han for ridefogdens tiltale udi denne post til Bremerholm fri at kendes. Mens for den anden post, som er bevist, at han haver truet og lovet ulykker, som loven omtaler, derfor tilkendes han, at efterdi han med forsæt ville skade andre, han derfor at have sin hovedlod forbrudt til herskabet efter lovens sjette bogs 863 udi det 10. articul”¹³⁶

Hans Stange slap for Bremerholm, men havde forbrudt sin hovedlod, det vil sige sin formue eller ejendom. Størrelsen af denne blev fastsat på baggrund af et syn som ved et almindeligt skifte.

Den 27. oktober 1693 mødte herredsfogeden op sammen med ridefogedens fuldmægtig i Hans Stanges gård. Da havde Jens Hare, Peder Krøl og en tredje gårdmand Niels Kaare sammen med sognefogeden synet boet. De kom frem til, at der var værdier for 86 daler og 8 skilling. Derfra gik dog 61 daler og 8 skilling, som skulle dække udestående gæld, processens omkostninger og hustruens lod. Tilbage blev 25 sletdaler, som Hans Stange ville betale med rede penge. Ifølge amtsregnskabet betalte Hans Stange da også 16 rigsdaler og 4 mark kontant, hvilket svarede til 25 sletdaler.¹³⁷

Hans Stange overlevede altså i mere end en forstand. Han skulle da også nå at leve endnu nogle få år, før han døde ved årsskiftet til 1697.

Rygtets betydning i 1600-tallet

Før jeg går over til at analysere øvrighedens håndtering af sagen og bøndernes vidneudsagn, er der grund til at komme med nogle bemærkninger omkring begrebet rygte i 1600-tallet. Som det fremgik af gennemgangen af sagen, dominerede vidnesbyrdene om fogedens rygte i antal. De adskiller sig fra de konkrete anklager ved at vedrøre Hans Stanges generelle omdømme. Der er ikke blot tale om, at vidnerne bekræftede, at de havde kendskab til en beskyldning mod Hans Stange. Det handlede mere om ry eller ære. Det fremgår af sagens sammenhæng. Tydeligst fremgår det af ridefogedens spørgsmål til Hans Stanges brodersøn, skipperen og husmanden Hans Boesen. Efter Hans Boesen

---

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Amtsregnskabet 1/5 1693-1/51 1694. Ridefogedens uvisse indkomster (Bilag A: Trolddomssagen mod Hans Stange).